

Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocuk ve Ergenlerde Damgalanma

VOLKAN SAHİN
GONCA ENGİN ÖZYURT

Özet

Otizm spektrum bozukluğu toplumsal iletişim ve etkileşimde eksikliklerin görüldüğü kısıtlı-yineleyici davranışlar ile karakterize nöro gelişimsel bir bozukluktur. Her geçen yıl otizm tanısı alan çocuk sayısının artması göz önüne alındığında bu çocukların bakıcıları, öğretmenleri ve yakınları ile beraber otizmle ilgili kişilerin sayısı toplumun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. İnsanların otizm hakkında az bilgiye sahip olmaları ve farkındalıklarının az olması bu çocukların damgalanmalarına dolayısıyla ruhsal açıdan olumsuz etkilenmelerine sebep olabilmektedir. Otizm tanılı çocuk ve ergenlerin farklı iletişim tarzları, tekrarlayıcı hareketleri damgalanmalarına sebep olan önemli faktörlerden bazılarıdır. Otizm spektrum bozukluğu tanısı olan çocuk ve ergenlerin erken yaşta fark edilmesi ve uygun müdahalelerin yapılması topluma uyum sağlamaları açısından büyük önem arz etmektedir. Bu derlemede, son çalışmalar ışığında Otizm tanılı çocuk ve ergenlerde damgalanma konusunun tüm yönleriyle ele alınması ve bu sayede farkındalığın sağlanarak ne tür müdahalelerin yapılabileceği konusunda yol gösterici olunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Otizm, Damgalanma, Çocuk

– GÖRÜS/DERLEME –

VOLKAN SAHİN, cocukpsikiyatrist@gmail.com
Bursa Sehir Hastanesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0888-2370>

GONCA ENGİN ÖZYURT, goncaenginozyurt@gmail.com
İzmir Katip Celebi Üniversitesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0508-0594>

doi: <https://doi.org/10.47646/CMD.2022.281>

Abstract

Autism spectrum disorder is a neurodevelopmental disorder characterized by restricted-repetitive behaviors with deficits in social communication and interaction. Considering that every year the increase in the number of children diagnosed with autism, the number of people related to autism who the caregivers, teachers and relatives of these children constitute an important part of the society. The low knowledge and awareness of the society about autism may cause these children to be stigmatized and thus negatively affected psychologically. Different communication styles and repetitive movements of children and adolescents with autism are some of the important factors that cause them to be stigmatized. Recognizing children and adolescents with autism spectrum disorder at an early age and making appropriate interventions are of great importance in terms of their adaptation to society. In this review, it is aimed to deal with all aspects of stigmatization in children and adolescents with autism in the light of recent studies and to provide guidance on what kind of interventions can be made by raising awareness.

Keywords: Autism, Stigma, Child

Giriş

Otizm spektrum bozukluğu (OSB), sosyal beceri alanında kısıtlılıklar, kısıtlı-yineleyici davranışlar ve konuşmada zorluklar ile giden yaygın gelişimsel bir bozukluktur (Xue, n.d.). Semptomların şiddeti çok hafif olabileceği gibi işlevselliği önemli derecede bozabilecek düzeyde de olabilir. Yapılan bir sistematik derlemede Türkiye'deki vakalar dahil edilmemekle beraber global olarak otizm prevalansının 65/10.000 olduğu bulunmuştur (Zeidan ve diğerleri, 2022). Amerika Birleşik Devletlerinde Hastalık Önleme ve Koruma Merkezi'nin verilerine göre 1979 yılında otizm prevalansı 500'de 1 iken, 2018 yılında 59'da 1 olarak tespit edilmiştir (Dillenburger ve diğerleri, 2013; Kuzminski ve diğerleri, 2019). Bu çocukların aile üyeleri, öğretmenleri ve ilişki kurduğu kişileri düşündüğümüzde nüfusun önemli bir kısmı bu hastalıkla temas halindedir. Son 50 yıldaki bu artış büyük halk sağlığı sorunuyla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Türkiye'deki otizm prevalansı ile ilgili bilgiler kısıtlı olmakla beraber Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre 2018 yılında 107.834 çocuk otizm tanısı almıştır.

OSB'nin klinik tanısı, bozulmuş sosyal gelişim, tekrarlayan davranışlar ve ilgiler gibi bazı temel özelliklerin varlığına dayanır. OSB'de konuşma

gelişiminde gecikme, öğrenme güçlüğü ve sosyal etkileşimde zorluklar sık görülür. Çevresindeki insanlarla iletişim başlatma ve sürdürme konularında zorluk çekerler (Bölte ve diğerleri 2019).

Otizm spektrum bozukluğu doğuştan gelen bir hastalık olmakla beraber etiyoloji tam olarak açıklanamamıştır. Bilim insanları çevresel faktörlerin ve genetik faktörlerin ortak etkisinin etiyolojide rol oynayabileceğini söylemiştir.

OSB tanısı almış çocukların hepsinin özel müdahalelere ve yardıma ihtiyaçları olmaktadır. Bu çocukların sosyal destek ve sağlık bakımı ile topluma katılmasına çalışılmakla beraber damgalanmaya maruz kalmaları önlerindeki en büyük engellerden biri olmuştur. Genel anlamıyla damgalanma, bir kişinin onur kırıcı, gözden düşürücü, aşağılayıcı, hor görücü bir tavır veya olumsuz bir davranışa maruz kalması demektir (Sayar, 2002). Damgalama, damgalanan bireye daha az değer verme, bireyin istenmeyen kişi olarak ilan edilmesi ve kendilerine benzememesi olarak tariflenmiştir (Oran, Şenuzun, 2008). Damgalanma damgalanan kişilerin toplumdaki dışlanmasına ve o kişinin mevcut sorunlarıyla baş etmesinin önüne geçen büyük bir sorundur. Ruhsal bozuklukları olan hastalar da kimi zaman toplumlarda damgalanmaya maruz kalmış ve tehlikeli, istenmeyen insanlar olarak etiketlenmişlerdir. Yapılan bir çalışmada katılanların %31'i kendi yaşadıkları bölgede ruhsal tedavi merkezlerinin olmasını hoş karşılamayacaklarını bildirmişlerdir (Borinstein, 1992).

Otizm Spektrum Bozukluğu tanısı olan çocukların öğretmenleri ve diğer çocuklar tarafından tipik gelişimsel özellik gösteren çocuklara göre farklı olarak algılandığı gösterilmiştir (Abu-Hamour, Muhaidat, 2014). Okulda ayrımcılık gibi durumlar bu çocuklarda sık görülmektedir (Cappadocia ve diğerleri, 2012). Otizm tanısı olan çocukların tekrarlayıcı hareketleri, göz temaslarının kısıtlı oluşu, özel ilgi alanları ve sosyal becerilerdeki kısıtlılıkları bu ayrımcılıkta etken faktörler olabilir. OSB'li bireyler tipik bir fiziksel görünüme sahip olsalar da, sosyal kurallara uymayan davranış şekilleri, insanların hastalık hakkında bilgi eksikliği ile birleştiğinde, OSB'li bireylerin damgalanmaya maruz kalması kaçınılmaz olabilir (Broady ve diğerleri, 2017).

Tarih boyunca insanların ruhsal hastalıklara bakış açısı toplumlara göre değişkenlik göstermiş, kimi zaman bu hastalar dışlanmış kimi zaman da toplum içine kabul edilmiştir. Tüm bu sonuçlar bize gösteriyor ki OSB hakkında toplumu bilgilendirmek ve farkındalıklarını arttırmak bu çocuklar

hakkındaki yanlış inançların yıkılmasını sağlayacak ve toplum uyum sağlamalarının önündeki büyük engeli de kaldıracaktır.

OSB ve Damgalanma

Goffman damgalanmayı görünür ve saklı başkaları tarafından gizlenebilen unsurlar üzerine tanımlamıştır (Friedman ve diğerleri, 1999). Görünür nitelikler ırk, cinsiyet ve fiziksel engelleri içerirken, görünmez nitelikler cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve akıl hastalıklarını içerir (Han ve diğerleri, 2022). Gizlenebilir bir kimlikle yaşamak, damgalanma beklentisi, damgalanmayı içselleştirmesi ve hayatının merkezine koyma ölçüsünde ruhsal sağlığı olumsuz etkilemektedir (Quinn, Earnshaw, 2013). Otizm bir dereceye kadar gizlenebilir bir engel olarak tanımlanabilir. Dışarıdan görünen bir fiziksel engel çoğu zaman yoktur. Bu durum otizimli çocuklarda damgalanma konusunun çok farklı yönlerinin olabileceğini bizlere göstermektedir.

OSB özellikle dil gelişimini, iletişim becerilerini ve sosyal etkileşimi olumsuz etkileyen nörogelişimsel bir bozukluktur. Otizm tanılı bireyler ve bakıcıları sosyal damgalanmaya maruz kalabilmekte ve sosyal hayattan dışlanmış gibi hissedebilmektedirler (Mak, Kwok, 2010). Sosyal hayatta otizimli bireylerin atipik davranışları insanlar tarafından önyargıyla karşılanabilmekte ve bu çocukların ebeveynleri suçlanabilmektedir. Ebeveynlerin otizimli çocukların sosyal hayatlarını kısıtladıkları düşüncesi bu suçlamanın sebeplerinden bir tanesidir (Farrugia, 2009). Bununla birlikte otizm tanılı çocukların ebeveynleri çocuklarının damgalandıklarını hissetmekte, bu ebeveynler arasında dışlanma duygusu oluşmaktadır (Woodgate ve diğerleri, 2008). İnsanlar, bu çocukların ebeveynlerini çocukların şiddet içeren davranışlarını fiziksel olarak önlemeye çalışan kişiler olarak görebilmektedir. Bu çocuklarda “şımarık veletler“ olarak etiketlenebilmektedir. Ebeveynler de etrafındaki kişilerin kendilerine acıma duygularıyla baktıklarını ve bu bakışların kendilerini utandırdıklarını bildirmişlerdir (Hunt-Jackson, 2007; Kalash, 2009).

Ebeveynler bu olumsuzluklar nedeniyle çocuklarını sosyal hayatın içine sokup sokmama konusunda kararsız kalmaktadır. Çocuklarını kimsenin olmadığı yerlere götürürken kimi ebeveynler eve hapsedebilmektedir.

Otizm tanılı çocukların sağlık kuruluşlarında veya sosyal yaşam içerisinde tekrarlayıcı tuhaf hareketleri, kendine veya etrafına zarar verici davranışları

diğer insanları ve akranlarını korkutabilmekte ve onlardan uzak durmasına sebep olabilmektedir. Toplu taşıma araçlarında veya sağlık kuruluşlarında otizmliler çocukların bakımverenleri bu damgalanmayla beraber dışlanmışlık ve utanç duyguları ile sosyal yaşamdan uzaklaşabilmektedir. Yapılan bir çalışma stereotipilerin ve akran reddinin otizmliler bir çocuğa sahip olmanın zorluğunu öngörmediğini belirtmiş asıl zorluğun ise damgalanmadan kaynaklandığını göstermiştir (Kinnear ve diğerleri, 2016). Yine aynı çalışmada ebeveynlerin %73.9'u çocukları ile alay edildiğini ve çocuklarına incitici şekilde hitap edenlerin olduğunu, %92.6'sı çocuklarının oyunlarda dışlandığını, %91.4'ü diğer kimselerin çocuklarına temas etmekten kaçındıklarını, %95'i ise diğer çocuklar tarafından kendi çocuklarının tuhaf olarak kabul edildiğini rapor etmiştir (Kinnear ve diğerleri, 2016).

Yapılan bir çalışmaya katılan otizm tanılı çocukların anneleri çocuklarının dışlandıklarını, toplu taşıma araçlarında insanların çocuklarına garip garip baktıklarını ve insanların ihtiyatlı yaklaştıklarını bildirmişlerdir (Uz, Kaya, 2018).

666 ebeveyn ve 453 öğretmenin katıldığı bir anket çalışmasında ebeveynlerin %29.1'i, öğretmenlerin %49'u otizmliler bir çocuğun kendi çocuklarıyla sıra arkadaşı olmasının kendilerini rahatsız edeceğini bildirmiştir. Ebeveynlerin %40.7'si, öğretmenlerin %62.7'si otizmliler çocukların farklı okullarda eğitim görmesinin gerektiğini düşünmektedir (Koray Karabekiroğlu ve diğerleri, 2009).

Damgalanma ebeveynleri de ruhsal açıdan olumsuz şekilde etkilemektedir. Aynı zamanda otizmliler çocuklarına normalden fazla çaba sarf etmesi gereken durumlarda damgalanmanın sebep olduğu ek sorunlar çocukların tedavisinin aksamasına neden olmakta ve sosyal becerilerinin gelişmesinin önüne geçmektedir. Sarris damgalanmanın ebeveynlerin çocukları için sağlık hizmetlerine ulaşmasını ve katılımını, sosyal yaşama katılımını ve komşuları ile aynı yaşam kalitesine ulaşmasını engellediğini söylemiştir (Sarris, 2015).

Otizmliler bireylerin sosyal iletişim becerilerinin kısıtlı olması sebebiyle diğer insanlarla kurduğu ilişkilerde bir süre sonra karşılıklı etkileşim yerini tek taraflı bir iletişime bırakabilmektedir. Kimi zaman otizmliler bireylerin kendine has iletişim yöntemleri olsa da genel geçer olmaması sebebiyle diğer bireyler tarafından anlaşılması zorlaşabilmektedir. Bu çocuklarda taklit becerilerinin kısıtlı olması, tuhaf sesler çıkarması ve davranışlarda bulunması, karşı tarafın duygularını anlamakta zorlanması kişiler arası ilişkileri düzenlemeyi zorlaştırmaktadır. Bu yüzden tuhaf

olarak algılanmakta süreç damgalanma ve kendine yabancılaşmayla sonuçlanabilmektedir. Buradaki yabancılaşma, insanın kendi gücüne ve kendisinde var olan potansiyelin varlığına yabancı kalması ve bu varlığa ancak başka bir güçten ya destek alarak ya da ona boyun eğerek ulaşabilmesi olarak tarif edilmektedir (Tolan, 1980). Otizmli bireyler iletişimi başlatmakta ve sürdürmekte zorluk yaşadıkları için yalnızlığı tercih ederler. Bundan dolayı “ne kadar yalnız olduklarını, arkadaşlarının sayısı değil arkadaşlıklarının niteliği belirlemektedir” (Burgess, Gutstein, 2007).

Otizm Tanılı Bireylerin Damgalanmayla Başa Çıkma Yöntemleri

Otistik bireyler damgalanma ve damgalanmanın olumsuz sonuçları ile baş edebilmek için gizleme ve kamufle etme, seçici açıklama ve kendini savunma, kimliği olumlu bir şekilde yeniden çerçeveleme ve yeniden yapılandırma yöntemlerini kullanabilmektedir (Han ve diğerleri, 2022).

Gizleme, otizm etiketiyle ilişkili damgalanmadan kaçınmak için otizm tanısını saklamaya dönük davranışları, kamufle etme ise bu tür davranışlarla ilişkili damgalanmadan kaçınmak için kişinin otistik özelliklerini maskeleyerek olarak tanımlanmaktadır. Otizmli bireyler kendilerini kamufle etmek için farklı ortamlarda farklı kişiler gibi davranmaya çalıştıklarını, günlük hayatta yapmadıkları şeyleri yapmak için kendilerini zorladıklarını rapor etmişlerdir (Han ve diğerleri, 2022). Bu bireylerden bazılarının bu yöntemi kullanarak normal olarak algılanabildiklerini bazıları ise sürekli bir açık vereceklerini düşündükleri için mutsuz olduklarını söylemişlerdir ve benlik saygılarının düştüğünü belirtmişlerdir (Mogensen, Mason, 2015; Punshon ve diğerleri, 2009).

Seçici açıklama ve savunma yöntemi ise otistik bireylerin anlaşılabilirliği veya kendisine olumlu bir etki oluşturabilecek ortamlarda kendi durumlarıyla alakalı bilgi verebilmesi ve mevcut sorunlarının ise otizmden kaynakladığını savunmalarıdır.

Açıklama ve kendini savunma, sıklıkla kişisel kimliğin yeniden yapılandırılması ve otizmi geçerli, olumlu bir sosyal kimlik olarak benimseme süreci ile bağlantılıdır (Bagatell, 2007). Botha ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmada 20 otizm tanılı kişi kendilerini otizmli kişi yerine otistik kişi olarak tanımlayarak kendilerinin diğer bireylerden damgalanarak ayrımlaştırılmayacaklarını belirtmişlerdir (Botha ve diğerleri, 2022).

Damgalanma ve Tedavi

Yüksek yoğunluklu uygulamalı davranış analizinin küçük çocuklarda bilişsel işlevsellik ve dil becerilerinde gelişmeyi sağlayabileceği gösterilmiştir (Tiura ve diğerleri, 2017). Erken yoğun davranışsal müdahale ise uygulamalı davranış analizi ilkelerine dayanmakla beraber haftada 20-40 saat olmak üzere birkaç yıllık süre ile verilebileceği takdirde özellikle iletişim becerileri konusunda iyileşmelerin sağlanabileceği belirtilmiştir (Reichow ve diğerleri, 2018). Sosyal beceri müdahalelerin de bu çocukların sosyal davranışları üzerinde olumlu etkilerinin olduğu gösterilmiştir (Frankel ve diğerleri, 2010).

Bilişsel Davranışçı Terapinin (BDT) otizm tanısı olan hem çocuklarda hem de yetişkinlerde etkili olabileceği gösterilmiştir (Maddox ve diğerleri, 2017). BDT tedavisinin otizmlili çocuklarda anksiyete belirtilerini azalttığı öne sürülmüştür (Wood ve diğerleri 2015).

Engellilikle ilgili psikoeğitimin, engelliliğe yönelik bilgiyi ve olumlu tutumları arttırdığı gösterilmiştir (Nussey ve diğerleri, 2013). Otizm tanılı ergenlerde yapılan çalışmalarda hastalıkla ilgili verilen psikoeğitimin bilgi düzeylerini ve farkındalıklarını arttırdığı gözlemlenmiştir (Gordon ve diğerleri, 2015). OSB’de görülen damgalanma hem hastalığın gidişatını hem de tedavisini olumsuz etkilemektedir. Damgalanmanın etkilerini azaltan yöntemler hem otistik çocukların işlevselliğini artırırken aynı zamanda bakıcıların ruh sağlıklarına da olumlu etki etmektedir (Lodder ve diğerleri, 2019).

Öneriler

Medya damgalanmanın önüne geçmek için toplumun farkındalığının artırılması için eşsiz bir yöntemdir. Medyanın gücü ve etkisi düşünüldüğünde otizmlili bireylerin hayatlarına olumlu sonuçları olabileceği gibi yapılan araştırmalar olumsuz sonuçları olabileceğini de bize göstermektedir. 15 yıllık bir medya incelemesinde Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de otizm ile ilgili söylemlerin %67’sinde otizm hakkında damgalayıcı ifadeler tespit edilmiştir (Holtonve diğerleri 2014). Hem İngiliz hem de Avustralya medyasında otizm tanılı bireyler tehlikeli, sevilmeyen ve kötü muamele gören kişiler olarak gösterilmiştir (Huws, Jones, 2011; Jones, Harwood, 2009). Otistik kişiler hakkındaki bu olumsuz algılar otistik bireylerin ruh sağlıklarını olumsuz etkileyebilir ve kendilerini kamufle etmek zorunda hissettirebilir (Cage ve diğerleri, 2018). Bu bilgiler bize gösteriyor ki medyanın geniş kitlelere ulaşabiliyor olması nedeniyle OSB hakkında yapılabilecek kamu spotları, belgeseller ve programlar yanlış

inançların önüne geçilmesini sağlayacak ve bu çocukların toplumun bir parçası haline getirecektir.

Sonuç

Bütün ruhsal bozukluklarda olduğu gibi otizmlilerde yaşam kalitesini ve iyileşmeyi olumsuz etkileyen en önemli faktörlerden bir damgalanmadır. Damgalanma hastaların ve ebeveynlerin sağlık hizmetlerine ulaşımının dolayısıyla erken tanı konmasının önüne geçmektedir. Bu konuyla ilgili olarak ruh sağlığı çalışanlarına önemli bir görev düşmekle beraber sivil toplum kuruluşlarına, medya kanallarını da ihtiyaç vardır. Farkındalığın artırılması, önyargıların yıkılmasını ve otistik bireylerin toplumun bir parçası haline gelmesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak sosyal iletişimde zorluk yaşayan OSB tanılı çocuklarımızın erken fark edilmesi ve erken sosyal beceri eğitimine başlamaları onların ileride daha rahat iletişime geçmelerine ve daha az etiketlenmelerine katkı sağlayabilecek en önemli adımdır.

Volkan Şahin

Kaynakça

- Abu-Hamour, B., Muhaidat, M. (2014). Parents' attitudes towards inclusion of students with autism in Jordan. *International Journal of Inclusive Education*, 18(6), 567-579. <https://doi.org/10.1080/13603116.2013.802026>
- Bagatell, N. (2007). Orchestrating voices: autism, identity and the power of discourse. *Disability, Society*, 22(4), 413-426. <https://doi.org/10.1080/09687590701337967>
- Borinstein, A. B. (1992). Public Attitudes Toward Persons With Mental Illness. *Health Affairs*, 11(3), 186-196. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.11.3.186>
- Botha, M., Dibb, B., Frost, D. M. (2022). "Autism is me": an investigation of how autistic individuals make sense of autism and stigma. *Disability, Society*, 37(3), 427-453. <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1822782>
- Bölte, S., Girdler, S., Marschik, P. B. (2019). The contribution of environmental exposure to the etiology of autism spectrum disorder. *Cellular and Molecular Life Sciences*, 76(7), 1275-1297.
- Broady, T. R., Stoyles, G. J., Morse, C. (2017). Understanding carers' lived experience of stigma: the voice of families with a child on the autism spectrum. *Health, Social Care in the Community*, 25(1), 224-233. <https://doi.org/10.1111/hsc.12297>

- Burgess, A. F., Gutstein, S. E. (2007). Quality of Life for People with Autism: Raising the Standard for Evaluating Successful Outcomes. *Child and Adolescent Mental Health*, 12(2), 80-86. <https://doi.org/10.1111/j.1475-3588.2006.00432.x>
- Cage, E., Di Monaco, J., Newell, V. (2018). Experiences of Autism Acceptance and Mental Health in Autistic Adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48(2), 473-484. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3342-7>
- Cappadocia, M. C., Weiss, J. A., Pepler, D. (2012). Bullying Experiences Among Children and Youth with Autism Spectrum Disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42(2), 266-277. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1241-x>
- Dillenburg, K., Jordan, J. A., McKerr, L., Devine, P., Keenan, M. (2013). Awareness and knowledge of autism and autism interventions: A general population survey. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 7(12), 1558-1567. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2013.09.004>
- Farrugia, D. (2009). Exploring stigma: medical knowledge and the stigmatisation of parents of children diagnosed with autism spectrum disorder. *Sociology of Health, Illness*, 31(7), 1011-1027. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2009.01174.x>
- Frankel, F., Myatt, R., Sugar, C., Whitham, C., Gorospe, C. M., Laugeson, E. (2010). A randomized controlled study of parent-assisted children's friendship training with children having autism spectrum disorders. *Journal of autism and developmental disorders*, 40(7), 827-842.
- Friedman, S. L., Helm, D. T., Marrone, J. (1999). Caring, Control, and Clinicians' Influence: Ethical Dilemmas in Development Disabilities. *Ethics, Behavior*, 9(4), 349-364. https://doi.org/10.1207/s15327019eb0904_5
- Gordon, K., Murin, M., Baykaner, O., Roughan, L., Livermore-Hardy, V., Skuse, D., Mandy, W. (2015). A randomised controlled trial of PEGASUS, a psychoeducational programme for young people with high-functioning autism spectrum disorder. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(4), 468-476. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12304>
- Han, E., Scior, K., Avramides, K., Crane, L. (2022). A systematic review on autistic people's experiences of stigma and coping strategies. *Autism Research*, 15(1), 12-26. <https://doi.org/10.1002/aur.2652>
- Holton, A. E., Farrell, L. C., Fudge, J. L. (2014). A Threatening Space?: Stigmatization and the Framing of Autism in the News. *Communication Studies*, 65(2), 189-207. <https://doi.org/10.1080/10510974.2013.855642>
- Hunt-Jackson, J. (2007). *Finding fathers' voices: exploring life experiences of fathers of children with autistic spectrum disorders*.
- Huws, J. C., Jones, R. S. P. (2011). Missing voices: representations of autism in British newspapers, 1999-2008. *British Journal of Learning Disabilities*, 39(2), 98-104. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3156.2010.00624.x>
- Jones, S. C., Harwood, V. (2009). Representations of autism in Australian print media. *Disability, Society*, 24(1), 5-18. <https://doi.org/10.1080/09687590802535345>
- K. Sayar. (2002). Her toplumun stigmatı farklıdır. *Popüler Psikiyatri Dergisi*, 18-23.
- Kalash, L. (2009). *Perspectives of parents who have a child diagnosed with an autism spectrum disorder*.
- Kinnear, S. H., Link, B. G., Ballan, M. S., Fischbach, R. L. (2016). Understanding the Experience of Stigma for Parents of Children with Autism Spectrum Disorder and the Role Stigma Plays in Families' Lives. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46(3), 942-953. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2637-9>
- Koray Karabekiroğlu, Nursu Cakin-Memik, Ozlem Ozcan-Ozel, Fevziye Toros, Didem Oztop, Burcu Ozbaran, Ebru Cengele-Kultur, Seher Akbaş, Gökçe Nur Taşdemir, Muhammed Ayaz, Cahide Aydın, Tezan Bildik, Serpil Ermiş, Ali Kemal Yaman. (2009). Stigmatization and misinterpretations on ADHD and autism: a multi-central study with elementary school teachers and parents. *J Clin Psy*, 12(2), 79-89.

- Kuzminski, R., Netto, J., Wilson, J., Falkmer, T., Chamberlain, A., Falkmer, M. (2019). Linking knowledge and attitudes: Determining neurotypical knowledge about and attitudes towards autism. *PLoS ONE*, 14(7), e0220197. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0220197>
- Lodder, A., Papadopoulos, C., Randhawa, G. (2019). Stigma of living as an autism carer: a brief psychosocial support intervention (SOLACE). Study protocol for a randomised controlled feasibility study. *Pilot and Feasibility Studies*, 5(1), 34. <https://doi.org/10.1186/s40814-019-0406-9>
- Maddox, B. B., Miyazaki, Y., White, S. W. (2017). Long-Term Effects of CBT on Social Impairment in Adolescents with ASD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 47(12), 3872-3882. <https://doi.org/10.1007/s10803-016-2779-4>
- Mak, W. W. S., Kwok, Y. T. Y. (2010). Internalization of stigma for parents of children with autism spectrum disorder in Hong Kong. *Social Science, Medicine*, 70(12), 2045-2051. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.02.023>
- Mogensen, L., Mason, J. (2015). The meaning of a label for teenagers negotiating identity: experiences with autism spectrum disorder. *Sociology of Health, Illness*, 37(2), 255-269. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12208>
- N.T. Oran, F. Şenuzun. (2008). Toplumda kırılması gereken bir zincir, HIV/AIDS stigmatı ve baş etme stratejileri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1-16.
- Nussey, C., Pistrang, N., Murphy, T. (2013). How does psychoeducation help? A review of the effects of providing information about Tourette syndrome and attention-deficit/hyperactivity disorder. *Child: Care, Health and Development*, 39(5), 617-627. <https://doi.org/10.1111/cch.12039>
- Punshon, C., Skirrow, P., Murphy, G. (2009). The 'not guilty verdict'. *Autism*, 13(3), 265-283. <https://doi.org/10.1177/1362361309103795>
- Reichow, B., Hume, K., Barton, E. E., Boyd, B. A. (2018). Early intensive behavioral intervention (EIBI) for young children with autism spectrum disorders (ASD) Cochrane Database Syst. *CD009260*.
- Quinn, D. M., Earnshaw, V. A. (2013). Concealable Stigmatized Identities and Psychological Well-Being. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(1), 40-51. <https://doi.org/10.1111/spc3.12005>
- Sarris, M. (2015). *The Stigma of Autism: When All Eyes Are Upon You*.
- Tiura, M., Kim, J., Detmers, D., Baldi, H. (2017). Predictors of longitudinal ABA treatment outcomes for children with autism: A growth curve analysis. *Research in Developmental Disabilities*, 70, 185-197
- Tolan, B. (1980). Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma. *Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay.*
- Uz, S., Kaya, K. (2018). Otizmlı Çocuklara ve Ailelerine Yönelik Damgalama / Stigmatization of Children with Autism and Their Parents. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 663. <https://doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1411>
- Wood, J. J., Ehrenreich-May, J., Alessandri, M., Fujii, C., Renno, P., Laugeson, E., Piacentini, J. C., De Nadai, A. S., Arnold, E., Lewin, A. B., Murphy, T. K., Storch, E. A. (2015). Cognitive Behavioral Therapy for Early Adolescents With Autism Spectrum Disorders and Clinical Anxiety: A Randomized, Controlled Trial. *Behavior Therapy*, 46(1), 7-19. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2014.01.002>
- Woodgate, R. L., Ateah, C., Secco, L. (2008). Living in a World of Our Own: The Experience of Parents Who Have a Child With Autism. *Qualitative Health Research*, 18(8), 1075-1083. <https://doi.org/10.1177/1049732308320112>
- Xue, S. Y. (n.d.). A Study on How Sports Skills Influence Children with Autism. *Mod. Comm*, 13, 209-210.
- Zeidan, J., Fombonne, E., Scorah, J., Ibrahim, A., Durkin, M. S., Saxena, S., Yusuf, A., Shih, A., Elsabbagh, M. (2022). Global prevalence of autism: A systematic review update. *Autism Research*, 15(5), 778-790. <https://doi.org/10.1002/aur.2696>